

MEZEI TÍMEA

A roma fiatalok jövőorientációját vizsgáló kutatások módszertana

Bevezetés

A roma közösségeket érintő társadalmi nehézségeket az elmúlt évtizedekben már számos nemzetközi kutatás (pl.: Abubakar & mtsai., 2015; Bhabha & mtsai., 2017; Hepworth, 2012, Hofmann, 2019) és hazai tanulmány (pl.: Elek, 2022; Fejes & Szűcs, 2018; Forray, 2022; Kemény & Janky, 2004, Kertesi & Kézdi, 2006) vizsgálta. Ennek ellenére nincs igazi, érdembeli előrelépés, a népcsoport inklúziós folyamatában, csak minimális fejlődés figyelhető meg a statisztikákból.

A magyar társadalom legsérülékenyebb és legnagyobb társadalmi kitettségű csoportját a hátrányos helyzetű fiatalok jelentik, amelynek jelentős részét roma fiatalok alkotják (Orsós 2015, Zolnay 2015, Bihari 2021, Trendl 2021, Varga & Csovcsics 2021, Forray 2022). A roma/cigány fiatalok számára a továbbtanulás talán a társadalmi mobilitás leginkább érzékelhető útja (Kende & Illés, 2011). Ugyanakkor a kutatások azt sugallják, hogy a hátrányos helyzetű fiatalok jövőképe legtöbbször gyengébb, mint előnyösebb helyzetű társaiké (Kende & Illés, 2011). Emellett a kötődő szakirodalmak azt is kidomborítják, hogy a jövőre vonatkozó terveik többsége nem ambiciózus és nem feltétlenül teljesítményorientált. Ennélfogva fontos a roma/cigány tanulók jövőképeinek feltérképezése, ugyanis a jövőorientáció fejleszthető, és pozitív hatást gyakorol a tanulási motivációra. A motiváltabb tanulók jobban teljesítenek tanulmányaikban, és így sikeresebb karrierutat követnek, ami pedig meghatározó a társadalmi mobilitásuk szempontjából.

E munka arra tesz kísérletet, hogy összefoglalja azokat a jelentősebb empirikus vizsgálatokat, amelyek részben vagy egészben a roma gyermekek és fiatalok jövővel kapcsolatos elképzeléseit, orientáltságát vizsgálták. A munka célja, hogy körüljárja az – e téma kapcsán született munkák kutatási irányait, tendenciáit, módszereit. Az eredmények a későbbiekben egy empirikus vizsgálat megalapozását szolgálják a Dél-alföldi régióra vonatkoztatva, hiszen ezen a területen csak elvétve találhatunk a témát érintő kutatásokat (pl.: Jancsák, 2015).

Hátrányos helyzetű/roma tanulók iskolai helyzetképe hazánkban

A hazai roma társadalmat - több indikátort figyelembe véve-kedvezőtlen helyzet jellemzi. Egyes korábbi becslések szerint a romák közel 76%-a él a szegénységi küszöb alatt (Gábos, Szívós & Tátrai, 2013). Ebből kifolyólag elkerülhetetlen, hogy definiálásra kerüljön a hátrányos helyzet fogalmköre. Emellett a részegységben a hátrányos helyzetű és/vagy roma tanulók iskolai helyzetképe is kibontásra kerül.

A hátrányos helyzetet számos elméleti keret között vizsgálják, részletesebb definíciót csak egy-egy elméleti kereten belül találhatunk. Általánosságban a legtöbb terület (pl.: pedagógia, andragógia, foglalkozáspolitikai, oktatáspolitikai) egyetért azzal a megállapítással, hogy a hátrányos helyzet akkor jelentkezik, ha egy egyén vagy egy egész csoport indokolatlan nehézségekkel szembesül céljai megvalósításában, és azokat saját erejéből nem tudja leküzdeni. (Nagy, 2011).

A közoktatásnak a tankötelezettség bevezetése óta kiemelkedő szerepe van a társadalmi egyenlőtlenségek felszámolásában. A PISA-felmérések, az egyéb OECD és a hazai kutatásokból az tűnik ki (pl.: Csapó et. al., 2014, Kertesi & Kézdi 2006, OECD 2001, PISA, 2013), hogy Magyarországon különösen szoros összefüggés van az iskolai végzettségi esélyek, az iskolai teljesítmény, a jövőbeli pályaválasztás, a munkaerő-piaci sikeresség és a személyes-családi szociokulturális háttér között. A kutatási eredmények szerint általánosságban alulteljesítettek a magyar tanulók a felméréseken, és jelentős eltérés mutatkozott a különböző háttérű tanulók eredményei között. A reziliens (kedvezőtlen családi háttérük ellenére jó eredményeket elérő) tanulók száma is elenyésző hazánkban (Csapó et. al., 2014). Ezen okokból kifolyólag is tekinthetők a hátrányos helyzetű fiatalok a magyar társadalom egyik legkiszolgáltatottabb és szociálisan legveszélyeztetettebb csoportjának. E társadalmi réteg jelentős részét roma származású személyek alkotják.

Hazánkban 600-800.000 főre becsülik (Bernát 2014; Habclicsek, 2007; Péntes, Tátrai& Pásztor, 2018) a cigány/roma kisebbséghez tartozó lélekszámot (Kapitány, 2015). A cigányság iskolázottsága jóval alacsonyabb a nem roma népességhez képest. A 2011-es népszámlálási adatok szerint (megjegyezve, hogy óvatosan kell bánni a kisebbségekre vonatkozó adatokkal) 4,5%-a a nem roma népességnek az, aki nem rendelkezik általános iskolai végzettséggel, míg a roma etnikumnál ez az arány 22,3%-ra tehető. A szakmai oklevéllel rendelkezők esetében nem figyelhető meg hasonló eltérés, a magasabb oktatási szinteknél azonban egyre szélesebbre nyílik az olló, a diplomások aránya magasabb a nem roma polgárok (17%) között, mint a roma népességhez tartozó egyének (1,2%) körében (Forray, 2022). Többek között ezzel az adattal is magyarázható, hogy a romák munkaerőpiaci mutatói is gyengébbek a többségéhez képest

A témához kapcsolódó konstruktumok-jövőkép/jövőorientáció definíciói

A téma kapcsán fontos meghatározni a témához kötődő konstruktumokat, Ebben a fejezetben kifejtésre kerül a jövőorientáció/jövőkép és ennek kapcsolódása a tanulási motivációhoz.

A jövőről való gondolkodást a nemzetközi szakirodalomban jellemzően jövőorientációnak nevezik (Bató & Fejes, 2013). A jövőorientáció az egyén azon képessége és szándéka, hogy tervezzen és gondolkodjon előre a jövőbeli célokról, lehetőségekről és kihívásokról (Szabó et al., 2022). A tanuló aspektusából nézve a jövőorientáltság azt jelenti, hogy az egyén felkészül a jövőbeli kihívásokra és lehetőségekre, és aktívan tervezi a jövőt (Seginer, 2009). Ugyanakkor Piaget és Inhelder (2004) szemléletében a jövőorientáció egy olyan kognitív séma, amely oksági kapcsolatok szerint szerveződik (idézi Szabó et al., 2022). E meghatározással kapcsolatban Seginer (2019) hangsúlyozza, hogy a jövőorientáció fontos fejlődési feladat a serdülők számára, mivel az egyének jövőszemlélete megalapozza a célmeghatározást és a tervezést. Ebből a megállapításból az következik, hogy a jövőorientáció fejleszthető konstruktum, amely pozitívan befolyásolja a tanulási motivációt.

Egyes kutatók úgy vélik, hogy azok a diákok, akik magasabb szintű jövőorientáltságot mutatnak, hajlamosak a tanulmányi célokat közelebbinek érzékelni, és így magasabb motivációval rendelkeznek.

A jövőkép egy elképzelés arról, hogy mi a jövőben elérendő cél vagy állapot (Seginer, 2009) A jövőkép segítségével az egyén képes hosszú távú célokat és terveket kitűzni tanulmányai és karrierje terén. A jövőkép az időperspektíva és jövőorientáció részét képezi (Váriné, 2004).

Ahhoz, hogy az egyén jövőorientált legyen, meg kell lennie annak a nézetének, hogy a jelenben végzett viselkedés növeli annak valószínűségét, hogy egy jövőbeli cél valamikor a jövőben megvalósul. Emellett a jövőben bekövetkező célnak "ösztönző értékkel" kell rendelkeznie, és elég értékesnek kell lennie ahhoz, hogy a viselkedésformákba bekapcsolódjon. Ahhoz, hogy egy gyermek/ fiatal a jelenben tanuljon, úgy kell vélnie, hogy a jövőbeli tanulmányi siker olyan cél, amely elég fontos számára, és a viselkedése a jövőbeli tanulmányi sikerhez vezet (Brown & Jones 2004).

Célok

A roma fiatalok jövőorientációját/jövőképét vizsgáló tanulmányok központi szerepet játszanak a fiatalok iskolai előmenetelében és későbbi karrierjük sikerében, ugyanakkor a korábbi kutatások áttekintésére ebben a témában nem találunk példát. E munka célja, hogy átfogó képet adjon azokról az empirikus munkákról, amelyek részben vagy egészben a roma gyermekek/ fiatalok jövőképével vagy

jövőorientációjával foglalkoztak, annak érdekében, hogy rendszerezésre kerüljenek azokat a megközelítéseket, módszereket és mérőeszközöket, amelyek a téma kapcsán felmerültek.

Módszerek

A kiválasztás kritériumai és a keresési stratégia

A szakirodalmi áttekintés azokra a tanulmányokra irányult, amelyek 1) roma fiatalokat vizsgáltak a jövőkép/jövőorientáció kapcsán, 2) empirikus adatgyűjtés alapján, 3) magyar vagy angol nyelven jelentek meg. 4) leginkább bírálati rendszerű folyóiratban publikáltak. Időkeretet nem került meghatározásra, tekintettel a kutatások alacsony számára, ennek ellenére a legtöbb kötődő munka a 21. században keletkezett.

A vonatkozó szakirodalom összegyűjtéséhez a következő adatbázisok kerültek felhasználásra:

ERIC, és Web of Science, illetve az SZTE - EBSCO keresőrendszere is segítette a cikkek megtalálását. A kereséshez a roma; youth; students keresési szavakat használtam a future, future orientation, prospective life course kulcsszavakkal kombinálva .

A tanulmányok kiválasztása

A cikkek bevonása vagy kizárása általában az absztrakt alapján történt, de néhány esetben szükség volt a teljes szöveg felülvizsgálatára is.

Azokat a munkákat kerültek bevonásra, amelyek elsősorban roma gyermekek vagy fiatalok jövőképevel, jövőorientációjával foglalkoznak. A kutatási téma viszonylag fiatal voltát, és a vizsgálatok alacsony számát figyelembe véve minden olyan cikket beválasztottam, amelyek akár csak érintőlegesen is tartalmazzanak adatokat a roma fiatalság jövő iránti tervei, vágyai kapcsán.

Elemzés

A beválasztott tanulmányok az alkalmazott módszertan szempontjából három különböző csoportba oszthatók: írásbeli kikérdezésen alapuló elemzés, szóbeli kommunikáció elemzése, illetve vegyes módszertan. Az utóbbi csoportba olyan tanulmányokat soroltunk, amelyek kombinálták a szóbeli és az írásbeli adatgyűjtést. A szakirodalomban található releváns tanulmányok néhány jellemzőjét a három nagy csoport szerint strukturálva mutatom be. A tanulmányok főbb jellemzői. A jellemzőket táblázatos formában foglalom össze az alábbi szempontok alapján. A bevont munkák 1) tartalmi fókusz; 2) kapcsolata a jövőorientációval vagy a jövőképpel; 3) célcsoportja; 4) alkalmazott módszerei 5) vizsgálati helyszíne országonként. A célcsoport oszlopában a mintába bevont elemszám is feltüntetésre került.

Az elemzés egyik hangsúlyos újdonsága, hogy módszertani és tartalmi szempontból is áttekinti a téma eddig megjelent empirikus munkáit, amire ilyen strukturált módon nem találtam példát a témával összefüggésben.

Eredmények

Írásbeli kikérdezés

A roma tanulók jövőorientációját írásbeli kikérdezéssel vizsgáló kutatások főbb jellemzőit az 1-es táblázat ismerteti. A kérdőíves vizsgálatok esetében a mérőesz-közök három csoportba sorolhatók: 1) Likert-skálás kérdőívek 2) Zárt-végű kérdéseket tartalmazó kérdőívek 3) Nyílt- végű kérdéseket tartalmazó kérdőívek.

A *Likert-skálát* az írásbeli kikérdezés során csak két munkában használtak. Jancsák (2015) munkájában az akkoriban alakul Szegedi Keresztény Roma Szakkollégium életvilágát kívánta feltérképezni, emellett vizsgálta az intézmény hozzáadott értékét a felsőoktatási életúthoz és a későbbi munkaerő-piaci érvényesüléshez. A vizsgálatba roma és nem roma hallgatókat is bevontak. A jövőorientációval kapcsolatban több kérdést is megfogalmazott a szerző a kérdőívben. Az egyik a résztvevők társadalom jövőjébe, míg egy másik a személyes jövőképükbe vetett bizalmát mérte. Mindkét kérdésnél 3 pontos Likert-skálával tudtak válaszolni a hallgatók (inkább bízom, bízom is meg nem is, inkább nem bízom). Az eredmények azt tükrözik, hogy a résztvevők a társadalomba vetett bizalma inkább borúlátó aspektust mutat, míg saját jövőjükkel kapcsolatban derülátóbb kép rajzolódik ki. A szerző összehasonlította a roma szakkollégisták eredményeit a kapcsolódó intézmény (Szegedi Tudományegyetem) hasonló témájú kutatásaival, és meglepő módon azt találta, hogy a roma szakkollégisták bizakodóbbak mind a társadalom, mind a saját jövőképükkel összefüggésben, mint a többi, nem szakkollégista egyetemi polgár.

A szerző a résztvevők jövőbeni tanulmányi és munka terveit is felmérte (pl.: „Mennyire tartja valószínűnek, hogy elvégzi az egyetemet és diplomát szerez, majd?”; „Hol tervezi, hogy dolgozik?”; „A diploma megszerzése után...”). Az eredmények azt mutatják, hogy a legtöbb hallgató bízik abban, hogy teljesíteni tudja az egyetem követeléseit és elvégzi aktuális tanulmányait. Magas a hallgatók körében a továbbtanulási kedv is, gyakorlatilag minden résztvevő jelezte, hogy alapfokú (Bsc/BA) tanulmányai után még szeretné képezni magát. Voltak akik munkavégzés mellett szerettek volna magasabb végzettséget szerezni, de néhányan csak a tanulmányaikra kívántak a jövőben is koncentrálni. Leendő munkájuk földrajzi elhelyezkedési preferenciájukba a válaszadók leginkább Szegedet (egyetemi városukat) helyezték, és a résztvevők fele nem szeretne saját lakhelyén (szülőváros/község) munkába állni. Foglalkoztatási terveikben a hallgatók főként a köztisztviselői és közszolgálati munkakörök iránt érdeklődnek. Emellett vonzó a civil, nonprofit szektorban való foglalkoztatáshoz fűződő tevékenység is a résztvevők számára. Bár a kutatáshoz kapcsolódott interjúk részegység is, az nem volt szoro-

san összefüggésben a jövőorientációval (nem tettek fel konkrét kérdést e téma kapcsán), így ezt a munkát a kérdőíves, nem pedig a vegyes módszerek közé soroltam.

Dimitrova és munkatársai (2018) az iskolai klíma kapcsolatát vizsgálta a tanulmányi eredményekkel és a tanulmányi célokkal összefüggésben roma és nem roma serdülők körében Bulgáriában. A jövőorientációval összefüggésben a tanulmányi célokra fókuszáltak. Vizsgálatukhoz a Student Engagement Instrument (SEI; Appleton et al. 2006) mérőeszközt alkalmazták a jövőbeli oktatási törekvéseket mérésére. A skála öt tételből tevődik össze, és 5 pontos Likert-skálán értékelték a résztvevők (1 = egyáltalán nem ért egyet; 5 = teljes mértékben egyetértek), a magasabb pontszámok magasabb oktatási törekvéseket jeleztek (pl.: „Tervezem, hogy a gimnázium után folytatom a tanulmányaimat”). Az eredményekből úgy tűnik, hogy a roma tanulók alacsonyabb oktatási törekvéseket mutatnak, mint nem roma (bulgár) társaik.

Az írásbeli kikérdezésen belül a *zárt-végű kérdéseket* tartalmazó kérdőívekhez két tanulmány tartozott. Trendl (2018) szintén zárt-végű kérdéseket használt témánkhoz kapcsolódó kérdések megválaszolására. A kutatás célja az egyik Roma Szakkollégium (a pécsi Wlislöcki Henrik Szakkollégium) hallgatóinak demográfiai, iskolázottsági adatait és szakkollégiumi programmal kapcsolatos véleményeinek vizsgálata volt. A tanulmányban emellett kitértek a hallgatók jövőképeinek feltárására is. Megkérdezték a résztvevőket későbbi szándékaikról: pl.: „Kiván-e továbbtanulni?”; „Hogyan képzeled el magát öt és tíz év múlva”.

A válaszokból úgy tűnik, hogy szinte minden résztvevőnél magas a továbbtanulási hajlandóság, és derűlátóan látják jövőbeli munkahelyi elhelyezkedésüket szakmájukon belül. Életüket saját ingatlanban, valamelyik hazai nagyvárosban illetve néhányan külföldi letelepedéssel képzeled el.

Fehérvári és Liskó (2016) az Arany János Programban résztvevő tanulók iskolai életútját és a programmal kapcsolatos véleményüket tárták fel. A munkában a fiatalok tanulási és munkavállalási terveinek felkészítésére zárt kérdésekkel készültek. Az első kérdés kapcsán „Mi a legmagasabb iskolai végzettség, melyet el akar érn?” egy listából kellett kiválasztani a vágyott végzettséget (pl.: szakmunkás, érettségi, felsőfokú szakképzés, Bsc/Msc). Az eredményekből az olvasható ki, hogy a tanulók többsége szeretne továbbtanulni (kb. 90 %). Legtöbbjük felsőoktatásban képzelte a jövőbeli tanulmányait, ugyanakkor a szerzők megjegyzik, hogy a roma származás csökkenteti a felsőfokú továbbtanulás valószínűségét körükben 17%-kal alacsonyabb a felsőfokon továbbtanulni tervezők aránya. Az intézmények által szolgáltatott adatokból ugyanakkor az derül ki, hogy a továbbtanulási mutatók alacsonyabb szintű tanulási aktivitást jeleznek, mint ahogy az a tanulók terveiben szerepeltek, de így is magasabb, mint 70% a felsőoktatásba jutó fiatalok aránya. A jövőképre vonatkozóan szintén zárt kérdéseken keresztül megkérdezték a résztvevőket, hogy mit gondolnak mennyire lesznek sikeresek a későbbiekben (válaszok: Sikeres leszek, egyre jobb anyagi körülmények között fogok élni; Mindig lesz munkám és meg tudok élni belőle; Nagyon bizonytalan a helyzetem, szükségem lesz mások segítségére, hogy meg tudjak élni). A legtöbb tanuló bizakodóan látja a

jövőjét, úgy gondolják sikeresek lesznek szakmájukban, csak kevesen voltak bizonytalanok, akik úgy vélték, hogy a későbbiekben is szükségük lesz valamilyen segísége. Végül a szerzők arra is rákérdeztek, hogy a tanulók hol képzelik el az életüket a tanulmányuk befejezését követően (Válaszlehetőségek: Legszívesebben itt, ahol lakom, vagy a környéken; Magyarországon máshol, másik településen, de ugyanabban a megyében; Akár másik településen vagy megyében is szívesen; Külföldön). A tanulók többsége inkább hazánkban dolgozna, de a kérdezettek 35%-a külföldön is vállalna munkát, néhányan közülük akár le is szeretne telepedni Magyarországon kívül.

Az írásbeli kikérdezés harmadik egységébe azok a kutatások kerültek besorolásra, amelyek a jövőorientációval kapcsolatban nyílt-végű kérdéseket tartalmaztak. Itt két munka említhető meg. Homoki (2010) munkája fókuszába Békésmegyei roma serdülők jövőképét helyezte. A vizsgált résztvevők fele integrációs felkészítést nyújtó közoktatási intézményben tanult. A válaszadók másik felének iskolái nem vettek részt a fent említett célkitűzésekben. A szerző azt vizsgálta, hogy jövőkép tekintetében van-e különbség a két csoport között. Homoki a jövőképet egy rövid esszé formájában térképezte fel („Hogyan fog telni egy napod 10 év múlva”), emellett a témát egy 14 kérdésből álló kérdésblokkal is kiegészítette. Itt a tanulók egy táblázatban jelölhették meg, hogy a megadott célok mennyire érzik magukénak és ugyanebben a táblázatban a tervezett időintervallumról is számot adhattak. Az eredményekből az olvasható ki, hogy mindkét csoport tagjainak többsége szeretne továbbtanulni, a továbbtanulási szándék azonban magasabbak az integrációs programban résztvevők körében. Függetlenül az iskolatípustól a családalapítás a jövőképben a legtöbb résztvevőnél első helyen szerepelt, ugyanakkor a házasság és gyermekvállalás tervezett időpontja kitolódott, és a tervezett gyermeklétszám is csökkent a korábbi generációkhoz képest. A migrációs kedv a roma fiatalok körében tetten érhető. A jó tanulmányi eredménnyel rendelkező serdülők többsége nem zárja ki az országon belüli migrációt, ha csak egy nagyobb városban, esetleg a fővárosban talál munkát. Külföldre leginkább a közepes és gyenge tanulók vágnak. A migrációs kedv a roma serdülők körében tetten érhető. Összességében úgy tűnik, hogy a készségfejlesztő és integrációs oktatási programok pozitívan hatnak a roma identitás vállalására és önbecsülésére. Magabiztosabbak és optimistábbak a jövőjüket illetően.

Farkas (2018) tanulmányában a roma fiatalok oktatási útjait, azon belül motivációs tényezőit, a rezilienssé válás személyiségjegyeit és a korábbi oktatási intézményeik feltételeit vizsgálta. Mintájába a Keresztény Roma Szakkollégiumi Hálózat programjában részt vevő roma fiatalokat vont be. A résztvevők jövőképet egy nyílt-végű kérdéssel tárta fel (Hol fogsz tartani 5 év múlva). A válaszokból az tükröződik, hogy a résztvevők úgy gondolják, hogy elérik szakmai céljaikat (elhelyezkednek a szakmájukon belül) és magánéleti céljaik (pl.: házasság) is teljesülnek az érintett intervallumban.

1. táblázat. Írásbeli kikérdezést tartalmazó munkák összefoglaló táblázata a jövőkép kapcsán

Forrás	Forrás fókusz	Kapcsolat a jövőorientációval	Célcsoport	Módszer	Ország
Jancsák, 2015	Szakkollégiumi programról való vélekedés, hatásvizsgálat, érték-szociológia	Társadalom jövőjében vetett bizalom Személyes jövőképbe vetett bizalom Tanulmányi célok Jövőre vonatkozó tervek a munka kapcsán	Hátrányos helyzetű roma és nem roma egyetemisták, akik a Roma Szakkollégium tagjai (n=11)	Kérdőív Likert-típusú skála	Magyarország (Csongrád-Csanád vármegye)
Dimitrova et al., 2018	Iskolai klíma kapcsolata a tanulmányi eredményekkel és a tanulmányi célokkal	Tanulmányi célok	11-19 éves roma (159 fő) és nem roma (197 fő) serdülő (n=356)	kérdőív- Likert-skála	Bulgária
Trendl, 2015	Szakkollégiumi programról való vélekedés, jövőkép, közéleti szerepvállalás	Tanulmányi célok, Jövőre vonatkozó tervek a munka kapcsán	Hátrányos helyzetű roma és nem roma egyetemisták, akik a Roma Szakkollégium tagjai (n1=14; n2=24)	kérdőív-zárt kérdések	Magyarország (Baranya-vármegye)
Fehérvári & Liskó, 2016	Arany János Program hatásvizsgálata	Tanulmányi célok, Jövőre vonatkozó tervek a munka kapcsán	Hátrányos helyzetű roma és nem roma középiskolások, akik az AJP tanulói N=3279	kérdőív-zárt kérdések	Magyarország (országos)
Homoki, 2010	Roma gyermekek és fiatalok jövővel kapcsolatos elképzelései	Tanulmányi célok, Jövőre vonatkozó tervek a munka kapcsán Általános életcélok	13-18 éves roma tanulók (n=100)	kérdőív-nyílt kérdések	Magyarország (Békés-vármegye)
Farkas, 2018	Tanulmányi életpálya Reziliencia és inklúzió	Általános életcélok	Hátrányos helyzetű roma és nem roma egyetemisták, akik a Roma Szakkollégium tagjai (n=60)	kérdőív-nyílt kérdések	Magyarország (országos)

Szöbeli kikérdezés

A roma tanulók jövőorientációját szóbeli kikérdezéssel vizsgáló kutatások főbb jellemzőit az 2-es táblázat ismerteti. Ehhez a kategóriában egy félig strukturált interjú vizsgálatot, és két életúton alapuló mélyinterjút rendelhetünk. Bhabha és munkatársai (2017) munkájukban roma és nem roma fiatalok oktatási elvárásait, tapasztalatait, valamint a kívánt és tényleges karrierpályákat vizsgálták Szerbiában. A kutatást részvételi módszerrel végezték, hogy feltárják a diszkriminációs tapasztalatok közvetlen hatását a roma diákok oktatási és pályaválasztási döntéseire. Az interjúkat fiatalok készítették, aki előzetesen kutatási módszertani workshopon vettek részt, segítségükkel készültek el az interjúvázlatok is. Minden fiatal kutató mellé rendeltek egy segítő mentortanárt, aki végig segítette a tevékenységet. A jövőorientáció kapcsán így az oktatási elvárásokat és a jövőbeli munkára vonatkozó eredmények kerülnek bemutatásra ebből a munkából. A szerzők jövőorientációval összefüggésben azt találták, hogy a roma és nem roma fiatalok egyforma valószínűséggel számítottak arra, hogy be tudják fejezni a tanulmányaikat és fontosnak tartják az oktatás jelentőségét. Ugyanakkor vágyott karrier terén éles különbség rajzolódott ki a roma és a nem roma résztvevők között, ugyanis a nem romák több, mint fele felsőfokú végzettséget igénylő szakmát jelölt meg, míg a romák mindössze egy ötöde gondolta, hogy diplomás állása lesz. A szerzők összefüggést találtak a korábbi diszkrimináció tapasztalás és a karrierterv között: a fiatalok akik diszkriminációt tapasztaltak, 60 százalékkal kisebb valószínűséggel törekedtek arra, hogy magasabb iskolai végzettséget igénylő pályára készüljenek. A roma résztvevők sok esetben továbbtanulásukkal kapcsolatban aggodalmukat fejezték ki felsőoktatási hozzáférhetőségüket illetően. A tanulmány eredményei azt sugallják, hogy a roma fiatalok egyszerre „reményteljes álmodozók és pragmatikus felnőttek”. Tehát értékelik a tanulás fontosságát, szeretnék is képezni magukat, ugyanakkor úgy látják erre nincs lehetőségük.

Varga, 2017 longitudinális kutatásában (korábbi vizsgálatok: 1995, 2013) életútinterjúkon keresztül vizsgálta a család, az iskola és a társadalmi környezet szerepét a felnőttkori életesélyekben témakört, konkrétan, hogy mi járult hozzá vagy mi gátolta a roma fiatalok reziliencia és empowerment kialakulását. Vizsgálati (aprófalvak: Alsószentmárton, Egyházasharaszti, Gilvánfa, Magyarmecske, Tiszabó) és kontrol csoportot (magasabb társadalmi státusú nem roma pécsi diákok) is bevontak a kutatásba. A félig strukturált interjúk egyik témaköre a jövőbeli tervekre kérdezett rá. A korábbi vizsgálatokban az iskolai végzettség tekintetében a vizsgálati csoport tagjai a szüleiknél magasabb végzettséget jelöltek meg, ennek ellenére legtöbb résztvevő a szülekkel azonos alacsony végzettséget ért csak el, ugyanakkor a kontrollcsoport tagjai megtartották vagy meghaladták szüleik végzettségét. A szerzők arra a megállapításra jutottak, hogy a vizsgált roma közösségek még mindig elmaradnak az országos átlagos iskolai végzettségtől, de a roma/cigány népesség átlagához képest javulás tapasztaltak.

A lakóhelyet illetően a korábbi eredményekből úgy látszott, hogy a vizsgálati csoportból a legtöbb résztvevő szeretett volna más településen letelepedni, ehhez képest legtöbben ma is gyermekkori/fiatalkori lakóhelyén élnek. A kontrollcsoportból származók épp ellenkezőleg, ők eredeti terveikben szülővárosukban szerettek volna lakni, ennek ellenére egyharmaduk már nem ott él. Mind a kontroll, mind a vizsgálati csoportból néhányuknak azonban sikerült külföldön elhelyezkedniük (nagyobb arányban a vizsgálati csoport tagjai). A válaszadók közül most is többen tervezik, hogy külföldi fognak munkát vállalni. A szerzők az interjúk alapján úgy vélik, hogy a jövőkép megghiúsulásának-például az iskolából való kimaradásnak az egyik fő oka az, hogy a szegregált általános iskolai környezet nem teremtette meg a sikeres középiskolai továbblépéshez szükséges szocializációs helyzeteket. Azonban a néhány sikeresebb élettörténetből az is látszik, hogy a külső segítségnek nagy jelentősége lehet pl.: mentoráló tanár, tanoda, mintaadó rokon vagy újrakezdett (második esély) iskola

A következő témához kapcsolódó szóbeli kikérdezésen alapuló munka Varga, Trendl és Vitéz (2020) tanulmánya. Vizsgálatukban hátrányos helyzetű roma szakkollégisták (Pécsi Tudományegyetem hallgatói) tanulmányi előmenetelét tárták fel életútinterjúk elemzésével. Ezekben az életútinterjúkban a reziliencia külső forrásait azonosították, például a támogató családok, barátok és testvérek modelljeit, valamint a támogató tanárok szerepét hangsúlyozták.

A jövőkép kapcsán az interjúk végén tettek fel egy kérdést. A „Hol leszel tíz év múlva?” kérdésre adott válaszok sokkal konkrétabbak a szakmai terveket illetően, mint a személyes (lakóhely, család) elképzeléseket illetően. A válaszokból úgy tűnik, hogy a résztvevők olyan stratégiákat terveztek, amelyek szélesebb körű és stabilabb fejlődéshez vezetnek a jövőjükben. Emellett a vizsgálatba bevont szakkollégisták fele a roma közösségekben vagy a roma közösségekért végzett tevékenységeket is a szakmai tervei részének tekinti. Egy másik többször megjelenő cél a válaszokban a külföldi utazások tervezése. A narratívákból továbbá kiolvasható, hogy a résztvevők a későbbiekben is nagy figyelmet szeretnének szentelni a szakkollégiumban megismert közösségnek. A válaszok azt sugallják, hogy a felsőfokú tanulmányok befejezése után is megmarad a személyes siker (reziliencia) és a társadalmi felelősségvállalást is fontos feladatuknak tekintik. Ez lehetővé teszi számukra, hogy pozitív pszichológiai tőkéjük alapján a társadalom hasznos tagjává váljanak saját maguk és közösségük számára is.

Forray, (2014; 2022) munkáiban a roma szakkollégisták életútjait vizsgálta mélyinterjúk módszerrel. A jövőorientációjuk kapcsán arra volt kíváncsi, hogy diplomaszerzésüket követően milyen terveik vannak. Az eredmények alapján a konstruktív elképzeléseik vannak a fiataloknak a jövőben. Jellemzően említik a résztvevők, hogy a továbbiakban is szeretnék roma/cigány etnicitásukat vállalni, és szeretnék felhasználni az egyetemen szerzett kompetenciájukat munkájuk során. A résztvevők komoly tervekkel rendelkeznek, többen tovább szeretnének tanulni akár doktori képzésbe is belevágnának. Mások

maradnának az adott területen, ahol jelenleg tanulnak, jogi vagy egészségügyi területen. Ugyanakkor ezeken a területeken is szeretnék magasabb szintet elérni, uniós szakértők vagy akár egészségügyi fejlesztők szeretnék lenni, de a tanárképzés is a tervezett szakmák közé sorolták.

A kutatásba bevont hallgatók így nem váltják be a szokásos romáktól várt borúlátó képet, sőt a többségi társadalomból származó hasonló végzettségű egyének jövőorientációját is meghaladják sok esetben.

2. táblázat. Szóbeli kikérdezést tartalmazó munkák összefoglaló táblázata a jövőkép kapcsán

Forrás	Forrás fókusza	Kapcsolat a jövőorientációval	Célcsoport	Módszer	Ország
Bhabha et. al., 2017	Diszkriminációs tapasztalatok feltárása a roma diákok oktatási és pályaválasztására	Tanulmányi célok, Jövőre vonatkozó tervek a munka kapcsán Általános életcélok	Roma (n=176) és nem roma fiatalok (n=124)	félig strukturált interjú	Szerbia
Varga, 2017	Reziliencia és inklúzió	Jövőre vonatkozó tervek a munka kapcsán Általános életcélok	Hátrányos helyzetű roma fiatalok (n=70)	Mélyinterjú-életút elemzés (nyomon követő kutatás harmadik szakasza)	Magyarország (Baranya-vármegye; Jász-Nagykun-Szolnok vármegye)
Varga, Trendl & Vitez, 2020	Sikeres tanulmányi előmenetek bemutatása Reziliencia és inklúzió	Jövőre vonatkozó tervek a munka kapcsán Általános életcélok	Hátrányos helyzetű roma egyetemisták, akik a Roma Szakkollégium tagjai (n=27)	Mélyinterjú-életút elemzés	Magyarország (Baranya-vármegye)
Forray, 2022	Roma hallgatók életútja	Jövőre vonatkozó tervek a munka kapcsán Általános életcélok	Hátrányos helyzetű roma egyetemisták, akik a Roma Szakkollégium tagjai	Mélyinterjú-életút elemzés	Magyarország (Baranya-vármegye)

Vegyes módszerek

A roma tanulók jövőorientációját vegyes módszerekkel vizsgáló kutatások főbb jellemzőit az 3-es táblázat ismerteti. Az – e csoportba bevont tanulmányok közös pontja, hogy mindegyik szerző alkalmazott mélyinterjú módszerét, ehhez három esetben kérdőívet is kapcsoltak, és egy esetben fókuszcsoportos interjúval, valamint vizuális (rajz)elemzésekkel árnyalták a kapott válaszokat.

Szalai, 2008 munkájában a roma integrációs programban részt vevő iskolák roma és nem roma tanulói vizsgálta önmeghatározásuk, énképük, társas világuk és jövőképük szempontjából. A módszertant tekintve igen színes repertoárt használt, hiszen alkalmazott kérdőívet, esszét és interjút is az adatgyűjtés során. Mindegyik módszertani egységen belül kibontásra került a tanulók jövőorientációjának kérdése. A kérdőíven belül a résztvevők pálya-elképzeléseit, az esszéeken keresztül a felnőttkorra irányuló fantáziaképek (általános életcélok) tárta fel, az interjúk segítségével pedig tovább árnyalta a témakör kérdései. Az eredmények alapján a résztvevő roma fiatalok jövőképei három nagy területet domborítanak ki: a szakmai/foglalkozási tervek; a családi együttélés; elképzelt lakásviszonyok. Esetükben ritkábban jelennek meg a családon túli kapcsolatok, a szabadidőről, hobbiokról, sportolásról vagy utazásról való fantáziálgatások, mint nem roma társaiknál. A roma tanulók ráadásul borúlátóbbak, pesszimistábbak jövőjüket illetően. Előrelépést mutatott azonban, hogy a továbbtanulás igénye általánossá vált ebben a korosztályban, nemtől, etnikai hovatartozástól és tanulmányi eredménytől függetlenül. Az iskolatípusok választásában ugyanakkor továbbra is megfigyelhetőek eltérések. A roma résztvevők többsége hagyományos munkakörbe szeretne elhelyezkedni, szakmát szeretne tanulni, legtöbbször még akkor is, ha egyébként jó tanulmányi eredménnyel rendelkezett. A település környezet tekintetében a romák a falusi életből a városi létbe vágyanak, míg nem roma társaik inkább külföldi terveket latolgatnak. Lakhatási körülményeik jövőbeli alakulásának vonatkozásában a roma tanulók inkább mennyiségi (pl. mekkora méretű, hány szobás), míg a nem roma tanulók jellemzően funkcionális (pl.:esztétikai jellemzés) terminusokban gondolkoznak. A párkapcsolatok, családformák és gyermekvállalás egyes kérdéseiben nem találtak etnikai alapú különbséget. Mind a roma, mind a nem roma fiatalok nukleáris kiscsaládokban (1-2 gyermekes) látják a későbbiekben magukat. A családalapítási tervek a korábbi generációkhoz képest későbbre tolódik, élettársi vagy házastársi köteléket és gyermekvállalást csak a kései húszas illetve harmincas évek elején terveztek a fiatalok. Összességében a szerző azt állapította meg, hogy a roma fiatalok más nyomvonalakon, más beállítódással és életperspektívával rendelkeznek a vizsgált mintán belül, mint nem roma társaik, mindazonáltal a párkapcsolatokról, családról és gyermekvállalásról hasonlóan gondolkoznak.

Roth, & Sergiu-Lucian, (2013) a különböző korú roma tanulók identitásában tükröződő sebezhetőséggel foglalkoznak, amely az önbecsülésükben és a jövőorientációjukban tükröződik. A szerzők a jövőorientációval összefüggésben azt vizsgálták, hogy a résztvevők hogyan írják le foglalkozási törekvéseiket, mi-

lyen erőforrásokkal rendelkeznek, és milyen akadályokkal szembesülnek foglalkozási törekvéseik megvalósításában. Az adatgyűjtéshez három különböző módszert alkalmaztak a kutatók. Először fókuszcsoporthoz tartozó interjú keretében beszélgettek gyerekekkel iskolán kívül, egy önkéntessel akit már korábban ismertek a résztvevők korábbi tanulmányaik és szabadidős tevékenységeik által. A másik kapcsolódó módszer a mélyinterjú volt, ahol középiskolás fiatalokat kérdeztek a témával összefüggésben. Végül vizuális elemzéseket hajtottak végre a szerzők gyermekrajzokon, illetve fényképeken. Az eredményekből kitűnik, hogy a roma gyermekek és fiatalok másképp látják magukat, mint a nem roma gyermekek és serdülők. Pozíciójuktól és életkoruktól függően többé-kevésbé kiszolgáltatottnak érzik magukat. Ugyanakkor jövőorientációt illetően úgy tűnik, nem hiányzik az ambíció vagy a képzelőerő a karriertervezésben. A kisebb gyermekek karriertervei nem különböznek a nem roma gyermekekétől (pl.: orvos, rendőr), a középiskolába járó fiatalok többsége pedig az érettségit tűzte ki célul magának. A résztvevők többsége az érettségi eredményétől tette függővé, hogy hogyan alakul a további jövőjük. Többen is tervezik, hogy felsőfokú tanulmányokba kezdenek. Bár a roma fiatalok sokszor tisztában voltak hátrányaikkal, ennek ellenére is elkötelezettek voltak az iskola iránt. Néhányan kifejezték aggodalmukat a jövőbeli munkavállalással kapcsolatban megjelenő diszkriminációval összefüggésben, de az adott válaszok alapján ezeket megpróbálják majd leküzdeni.

Gulyás (2022) tanulmánya feltárja és elemzi a már diplomával rendelkező vagy jelenleg diplomát szerző roma fiatalok karrierpreferenciáit. A szerző az adatgyűjtéshez kérdőíves (kvantitatív) és interjú (kvalitatív) módszereket is alkalmazott. A kérdőív zárt kérdéseket tartalmazott, és a résztvevők demográfiai adatait, valamint jövőbeli terveit igyekezett feltárni. A jövőorientáció kapcsán a szakmai terveket mérte a kérdőív, pontosabban, hogy a végzettséghez kötődő területen szeretnének – e elhelyezkedni a válaszadók. Az eredményekből úgy tűnik, hogy magas azoknak az aránya, akik a diplomájukhoz szorosan kötődő munkahelyen képzelik el magukat, ugyanakkor közülük többen (127 fő-ami 38%-a a mintának) kihangsúlyozták, hogy szakmájukon belül a roma társadalom integrációja elősegítő területen szeretnének tevékenykedni. Emellett a megkérdezettek 10 %-a végzettségétől függetlenül úgy gondolja, hogy a roma felzárkózás területén helyezkedne el szívesen. Az interjú narratívák megerősítik ezt a képet, az interjú narratívák megerősítik ezt a képet, amelyben a romák érdekében való tenni akarás elsődleges szerepet kap.

Szabó et al., 2022 roma szakkollégisták körében vizsgálta azokat a tényezőket, amelyek alakítják az első generációs (családjukban először diplomát szerző/értelmiségi) hallgatók jövőjükkel kapcsolatos elképzeléseit és a továbbtanulásra való motivációjukat. A szerzők vegyes módszertant választottak, amely tartalmazott egy kérdőívet és strukturált életútinterjúkat. Az interjúkérdések az életút múltbeli, jelenlegi és jövőbeli szakaszaira kérdeztek rá, beleértve a rövid és hosszú távú célokat és a jövőre vonatkozó terveket. Az interjúkat ATLASZ-TI 9 tartalomelemző program segítségével elemezték. Az elemzés fókuszát a jövőre

vonatkozóan a következő kérdések adták: „Milyennek látod most az esélyeidet a tanulmányok során, munkában, családban?”; „Mik a céljaid, terveid a közeljövőre vonatkozóan?”; „Hogyan látod 10/20 év múlva önmagad?”. Tartalmi szempontból a válaszokat 14 szempontból vizsgálták (a jövő szempontjából döntő a diploma megszerzése; jó anyagi körülmények elérése; szakmai sikerek elérése; vezető pozíció elérése; családalapítás; gyerekek nevelése; külföldi tanulmányok; családtagok segítése; a romák segítése; továbbtanulás; a családi kapcsolatok megtartása; külföldi munka; nyelvvizsga megszerzése; a szakmai kompetenciák, hozzáértés fejlesztése). Az eredményekből az tűnik ki, hogy a vizsgálatban részt vevő roma hallgatók jövőképét nagymértékben meghatározzák az otthon szerzett tapasztalataik, életútjukat a múlt és a jelen egyaránt befolyásolja. A jobb élet iránti remény, a szegénységből való kitörés szándéka a legfőbb motivációs tényező ezen fiatalok számára. A szakkollégisták életük alakulásának aktív szereplőiként tekintenek önmagukra, így egyetemi tanulmányaikra egyfajta célként tekintenek, amely hozzásegíti őket céljaik megvalósításához. Kiemelték még mások segítő szándékát és a támogató közösség jelentőségét, mely által fontosnak találják, hogy a későbbiekben becsatlakozzanak ők is a társadalmi felelősségvállalás tevékenységeibe.

3. Vegyes módszereket tartalmazó munkák összefoglaló táblázata a jövőkép kapcsán

Forrás	Forrás fókusz	Kapcsolat a jövőorientációval	Célcsoport	Módszer	Ország
Szalai, 2008	Iskolai egyenlőtlenségek, Roma és nem roma tanulók önmeghatározása, énképe, társas világa, jövőképe	Tanulmányi célok, Jövőre vonatkozó tervek a munka kapcsán	Roma és nem roma (n=1495) nyolcadikos tanuló	Kérdőív Mélyinterjú Esszé	Magyarország (országos)
Roth, & Sergiu-Lucian, 2013	Identitás, jövőorientáció	Jövőre vonatkozó tervek a munka kapcsán	Roma gyermekek/ fiatalok 9-18 éves (n=42)	Mélyinterjú, Fókuszcsoportos interjú Vizuális elemzések -rajzok	Románia
Gulyás, 2022	Pálya-választási preferenciák	Jövőre vonatkozó tervek a munka kapcsán	Diplomás vagy jelenleg diplomát szerző roma fiatalok (n=355)	Kérdőív (Zárt kérdések) Mélyinterjú	Magyarország
Szabó et al.,2022	Roma hallgatók jövőképe és továbbtanulási motivációja	Etnikai identitás /társadalmi jövőképe felelősségvállalás Jövőre vonatkozó tervek a munka kapcsán Általános életcélok	Hátrányos helyzetű roma egyetemisták, akik a Roma Szakkollégium tagjai (n=117)	Kérdőív Mélyinterjú	Magyarország (országos)

Összegzés

A kiválasztott tanulmányok tartalmukat tekintve igen változatos képet mutatnak, és csak néhány esetben van olyan munka, amely elsősorban a jövőorientáció-ra/jövőképre összpontosít (Szabó et al., 2022; Szalai, 2008; Homoki, 2010). A többi vizsgálat csak részben, kisebb egységekben tér ki erre a témakörre, gyakran csak egy-egy kérdés kapcsán. Az egyik legnépszerűbb téma, melyben érintik a roma fiatalok jövővel kapcsolatos elképzeléseit, a különböző tehetséggondozó programokhoz kapcsolódó hatásvizsgálatokhoz köthető, illetve az abban résztvevő tanulók/hallgatók életút elemzéseikhez. Vizsgálták például a középiskolásokat bevonó Arany János Programot (Fehérvári & Liskó, 2016), a Roma Integrációs Programban levő intézményeket (Szalai, 2008), és a felsőoktatáshoz rendelhető, egyre bővülő szakirodalmat átölelő Roma Szakkollégiumokat (Farkas, 2018; Forray, 2014; 2022; Jancsák, 2015; Trendl, 2015; Varga, Trendl & Vitez, 2020). Az életutak vizsgálata felmerült a tehetséggondozó programokon kívül is, (pl.: Varga, 2017). Visszatérő témakört jelentett még a reziliencia és inklúzió (Farkas, 2018; Varga, 2017), valamint a diszkriminációs tapasztalatok feltárása (Bhabha et. al., 2017).

A bevont tanulmányok földrajzi vonatkozás területén viszont nem mutatnak túl változatos képet, a kutatások legtöbbször ugyanis Magyarország területén készültek. A témához kapcsolódóan mindössze három angol nyelvű cikk került azonosításra (Bhabha et. al., 2017, Dimitrova et al., 2018; Roth, & Sergiu-Lucian, 2013) amely nem hazai mintát vizsgált, hanem Szerbia, Románi és Bulgária területén vizsgálódott. A külföldi kutatások alacsony száma nem meglepő, tekintve, hogy Magyarország élen jár a romák, különösen az értelmiségiek kutatásában, és csak az elmúlt évtizedben jelentek meg külföldi szerzők publikációi a nemzetközi angol nyelvű szakirodalomban.

A hazai kutatások területi eloszlását vizsgálva megállapítható, hogy több tanulmány vont be országos mintát, ugyanakkor vannak domináns vármegyék hazánkban, ahol több kutatás végeztek a témán belül, pl.: Baranya-vármegye (pl.: Trendl, 2015; Varga, 2017; Varga, Trendl & Vitez, 2020).

A módszertan tekintetében három nagy csoportot különböztethetünk meg: írásbeli kikérdezésen alapuló, szóbeli kikérdezésen alapuló és vegyes-módszertant magába foglaló. Az eredmények azt mutatják, hogy a vegyes módszerek hozzájárulnak a témán belül a legárnyaltabb képet, valamint kifejezetten jól körvonalazhatóak az életútinterjúkon keresztül a jövőképek alakulása.

A jövőorientációval kapcsolatosan a tanulmányokban közölt egyes eredmények vegyes képet sugallnak, hiszen némelyikben a roma tanulóknak borúlátóbbak a jövőbeli terveiket illetően, mint nem roma társaik (pl.: Szalai, 2008), máskor a gyermekkori jövőképek túlszárnyalják a későbbi realitást (pl.: Varga, 2017); és nem utolsósorban előfordulnak olyan vizsgálatok is, ahol a roma fiatalok derülátó jövőképet festenek le válaszaikban (pl.: Farkas, 2018; Fehérvári &

Liskó, 2016; Gulyás, 2022; Jancsák, 2016; Trendl, 2015). Ez az ambivalens kép valószínűsíthetően azért alakult ki, mert a különböző vizsgálatokban más célcsoportot vontak be a vizsgálatokba. Ahol a roma fiataloknak pozitívabb jövőképük volt, ott általában valamilyen támogatási programban vettek részt, ami pozitív kilátásaik egyik oka lehet. Mivel a jövőről való gondolkodáshoz kapcsolódó szakirodalmakban is hangsúlyozzák, hogy a tanulók jövőorientációja fejleszthető, valószínű, hogy ezekben a programokban a jövőkép kialakítására irányuló erőfeszítések a képzés középpontjában álltak (pl.: mentorok bevonása). Összegezve elmondható tehát, hogy a hátrányos helyzetű fiataloknak, különös tekintettel a roma etnikai kisebbség csoport tagjainak fontos mobilitási lehetőséget biztosítanak a támogató programok (pl. Tanoda, AJP, Roma Szakkollégiumok); amely kezdeményezések nagy hangsúlyt fektetnek a jövőorientáció formálására. A programokban használt jó gyakorlatokat érdemes kiterjeszteni a közoktatási szférába is, mivel a derülendő jövőkép hozzájárul az iskolai sikerességhez (Bató és Fejes, 2013) és a későbbi munkaerőpiaci boldoguláshoz.

Irodalom

- Abubakar, A., van de Vijver, F., Alonso-Arbiol, I., He, J., Adams, B., Aldhafri, S., Tair, E. (2015). Measurement Invariance of the Brief Multidimensional Student's Life Satisfaction Scale Among Adolescents and Emerging Adults Across 23 Cultural Contexts. *Journal of Psychoeducational Assessment*, 34(1), 28–38.
- Bathó E. és Fejes J. B. (2013): Többségi, hátrányos helyzetű és sajátos nevelési igényű 8. évfolyamos tanulók jövőképe. *Iskolakultúra*, 23. 7–8. sz. 3–16
- Bernát, A. (2014). Leszakadóban: a romák társadalmi helyzete a mai Magyarországon. In : Kolosi, Tamás & Tóth Istvan Gyorgy szerk: *Társadalmi riport 2014* (pp.246-264). ARKI Social Research Institute
- Bhabha, J.; Fuller, A.; Matache, M.; Vranješević, J.; Chernoff, M. C. Spasi, B. & Ivanis, J.: *Reclaiming Adolescence: A Roma Youth Perspective*. Harvard Educational Review. Summer2017, Vol. 87 Issue 2, p186-224. 39p.
- Brown, W. T. – Jones, J. M. (2004). The substance of things hoped for – A study of the future orientation, minority status perceptions, academic engagement, and academic performance of black high school students, *Journal of Black Psychology*, 30. évfolyam, 2., 248–273.
- Csapó, B., Fejes, J. B., Kinyó, L. & Tóth, E. (2014). Az iskolai teljesítmények alakulása Magyarországon nemzetközi összehasonlításban. In: *Társadalmi Riport 2014*. TÁRKI, Budapest, Magyarország, pp. 110-136.

- Dimitrova, R., Ferrer-Wreder, L., & Ahlen, J. (2018). School Climate, Academic Achievement and Educational Aspirations in Roma Minority and Bulgarian Majority Adolescents. *Child & Youth Care Forum*. doi:10.1007/s10566-018-9451-4
- Elek, Zs. R. (2022). Tinédzserkori gyermekvállalás és iskolai lemorzsolódás - Egy fiatalokkal végzett részvételi akciókutatás módszertani tapasztalatai. *Párbeszéd*, 9(1).
- Farkas M. 2017. Cigány gyermekek úja a felsőoktatásig, az értelmiségivé válásig. In: Laki Ildikó — Olasz Lajos — Sánta Tamás — Szabó Péter (szerk.) *Tanulmányok a társadalomról III. A Szegedi Tudományegyetem JGYPK Alkalmazott Társadalomismereti és Kisebbségpolitikai Intézet valamint ETSZK Szociális Munka és Szociálpolitika Tanszék tudományos diákköri munkái*. Belvedere Meridionale Kiadó — SZTE Polgáraiért Alapítvány, Szeged. 7–24.
- Fehérvári A. és Liskó I.(2006) Az Arany János Program tanulói. *Iskolakultúra*, 16 (7-8). pp. 63-75. ISSN 1215-5233
- Fejes J. B. és Szűcs N. (2018, szerk.). *Én vétkem. Helyzetkép az oktatási szegregációról*. Motiváció Oktatási Egyesület, Szeged.
- Forray R. K. (2014). A diploma felé. *Iskolakultúra*24. évf. 9. sz. 72-85
- Forray R. K. (2022). *Romológia. Kutatástól az oktatásig*. Gondolat Kiadó Kör Kft. Pécs
- Gulyás K.(2022). Roma/cigány fiatalok pályaválasztási preferenciái. *Acta Medicinæ et Sociologica* 13 (34).
- Hepworth, K. (2012). Abject citizens: Italian “Nomad Emergencies” and the deportability of Romanian Roma. *Citizenship Studies*, 16(3-4), 431–449.
- Hofmann, N. (2019). "Dawn of Learning! Sinti and Roma in Germany", Óhidy, A. & Forray, R. K. (Ed.) *Lifelong Learning and the Roma Minority in Western and Southern Europe*, Emerald Publishing Limited, Bingley, 27-44.
- Homoki A. (2010). Roma tinédzserek jövőképe néhány Békés megyei településen. In: Karlovitz János Tibor (szerk.). *Eltérő bánásmódot igénylő gyerekek a magyar közoktatásban*. Neveléstudományi Egyesület, Budapest, 37-54, 2010, (Neveléstudományi Egyesület Kiskönyvtára, ISSN 2061-5329 ; 4.) ISBN: 9789638842251
- Jancsák Cs. (2015). *So keres, SZKRSZ? : A Szegedi Keresztény Roma Szakkollégium felsőoktatási és munkaerő-piaci eredményességhez való hozzájárulása értékszociológiai megközelítésben*. Belvedere Meridionale, Szeged. ISBN 978-963-9573-53-6

- Jancsák Cs. (2016). Egy szakkollégium felsőoktatási eredményességhez való hozzájárulása értékszociológiai megközelítésben. In: Pusztai Gabriella; Bocsi Veronika; Ceglédi Tímea (szerk.). *A felsőoktatás (hozzáadott) értéke : Közelítések az intézményi hozzájárulás empirikus megragadásához*. Nagyvárad– Budapest: Partium Kiadó – Új Mandátum Könyvkiadó, pp. 328-337.
- Kapitány B. (2015). A magyarországi történelmi kisebbségi közösségek demográfiai viszonyai és perspektívái 1990–2011 között. *Kisebbségkutatás*, 24. (3), 69–101.
- Kemény I. & Janky B.(2004). Települési és lakásviszonyok *Beszélő* (4) 96-111.
- Kende A. & Illés A. (2011). Szegénység és kirekesztés: Hátrányos helyzetű gyerekek jelen- és jövőképe. *Esély*, 20(4), 72-92.
- Kertesi G., & Kézdi G.(2006): *A hátrányos helyzetű és roma fiatalok eljuttatása az érettséghez. (Egy különösen nagy hosszú távú költségvetési nyereséget biztosító befektetés)*. Budapest Working Papers on the Labour Market, 2006.
- Roth, M. & Sergiu-Lucian, R. (2013). Vulnerabilities built in the identities and future orientation of Roma children and youth. *Philobiblon*, XVIII, 2 (3), 374-388.
- Nagy, M. (2011). A hátrányos helyzet fogalom-meghatározásai. 2011 Letöltés helye és ideje: http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop412A/20100019_Specialis_andragogia/ch07.html 2022.10.26
- OECD (2001), Knowledge and Skills for Life – First Results from PISA 2000, OECD, Paris.
- Orsós A. (2015). *A cigány/roma nemzetiségi oktatás*. PTE, Pécs.
- Pénzes J., Tátrai P. & Pásztor I. (2018). A roma népesség területi megoszlásának változása Magyarországon az elmúlt évtizedekben. *Területi Statisztika*, 58. (1), 3–26.
- Piaget, J. & Inhelder, B. (2004). *Gyermeklélektan*, Budapest, Osiris.
- PISA (2013). PISA 2012 results: Excellence through equity: Giving every student the chance to succeed OECD Publishing
- Seginer, R. (2009). Future Orientation. Developmental and Ecological Perspectives. Springer, US

- Szabó, T., Lukács, J. Á. & Komolafe, C. Pethesné, D. B. (2022). „Nekem hát csak ez az egy kis szűk út van, és azt hogy adhatnám már fel? Sehogy.”: Roma egyetemisták jövőképe *Máltai tanulmányok*. 4 : 2 pp. 82–96.
- Szalai, J. (2008): Széttartó jövőképek. *Esély* 2008/2.
- Trendl F. (2018). *Életutak és arra adott válaszok a pécsi roma szakkollégiumban*. ISBN:9789634292739 pp. 81–121
- Trendl F. (2021). Socialisation and the education of the roma in hungary. In. Orsós, Anna (ed.): The role of romani studies in higher education: a collaborative project between the University of Pécs and the University of Prešov. PTE, Pécs. 101-112.
- Varga, A. (2017) Inkluzivitás napjainkban: hátrányos helyzetű, roma/cigány fiatalok életútja. *Educatio*, 26 (3). pp. 418-430.
- Varga, A. & Csovcics, E. (2021). Equality of opportunity and accumulated capital. In. Orsós, Anna (ed.): The role of romani studies in higher education: a collaborative project between the University of Pécs and the University of Prešov. PTE, Pécs. 113-122.
- Varga, A., Trendl, F. & Vitéz, K. (2020). Development of positive psychological capital at a Roma Student College. *Hungarian Educational Research Journal*, 10 (3). pp. 263-279. ISSN 2064-2199
- Váriné Sz. I. (2004). A jövőorientáció kutatása a szociálpszichológiában. *Pszichológia*, 24(4), 429–452.
- Zolnay, J (2015). A roma diákok esélyei a közoktatásban In: Orsós Anna (szerk.): A romológia alapjai. PTE BTK Neveléstudományi Intézet Romológia és Nevelésszociológia Tanszék Wlislócki Henrik Szakkollégium, Pécs